

JÓZEF KANIA  
*Akademia Rolnicza w Krakowie*

## ZMIANY W SYSTEMACH DORADZTWA ROLNICZEGO NA ŚWIECIE

### 1. Wstęp

Z badań FAO przeprowadzonych w latach 1988-1989, obejmujących 207 głównych organizacji doradczych w 113 krajach świata wynika, że na rynku rolniczych usług doradczych dominującą rolę odgrywa sektor publiczny. Około 81% pracy doradczej jest wykonywane przez publiczne (państwowe) organizacje doradcze zarządzane przez Ministerstwa Rolnictwa, Departamenty lub Wydziały Rolnictwa na szczeblu krajowym, regionalnym lub lokalnym. Zatrudniają one ponad 90% pracowników doradztwa spośród około 550 000 wykazanych w raportach 108 krajów [Swanson, Farner, Bahal 1990].

**Doradztwo publiczne** oznacza, że proces świadczenia usług doradczych i ich finansowania realizowany jest przez organizacje rządowe [Swanson, Farner, Bahal 1990, Rivera 1991, Farrington 1994, Umali, Schwartz 1994, Sadighi 2004].

Od połowy lat 80-tych XX wieku doradztwo publiczne oceniane jest krytycznie. Krytyka ta dotyczy jego adekwatności do potrzeb rolników, rezultatów i efektywności pracy doradczej oraz kosztów i sposobu jego finansowania [Koutsouris 1997, Brewer 2001, Chapman, Tripp 2003].

W odpowiedzi część krajów, w tym Polska w roku 1990 i 2004, podjęła działania restrukturyzacyjne, prywatyzacyjne, integracyjne (z instytucjami badawczymi) oraz działania wykorzystujące organizacje pozarządowe do wspierania doradztwa publicznego, zwłaszcza w zakresie funkcji edukacyjnych, doskonaląc w ten sposób swoje systemy. W tym samym okresie publiczne organizacje doradcze podjęły się również wdrożenia alternatywnych podejść w działalności doradczej w stosunku do tradycyjnego *modelu transferu technologii*, a więc *modelu spo-*

łecznej interakcji - poprzez badanie potrzeb rolników, oraz modelu uczestnictwa włączającego rolników w proces rozwiązywania problemów [Ban, Hawkins 1997, Systemy informacji... 1998].

W wyniku procesów prywatyzacyjnych pojawiły się nowe systemy doradztwa półpaństwowego, półautonomicznego lub autonomicznego. Doradztwo autonomiczne, będące własnością rolników lub osób prawnych nazywane jest potocznie doradztwem prywatnym.

**Doradztwo prywatne** oznacza proces świadczenia usług i ich finansowania przez podmioty prywatne, tj. osoby fizyczne, bądź osoby prawne, tj. spółki i organizacje rolników (związki rolników, izby rolnicze, stowarzyszenia, fundacje). Należy przy tym wyraźnie zaznaczyć, że termin „prywatny” oznacza w doradztwie **proces i własność majątku** [Rivera, Cary 1997, Privatisation... 2004, Sadighi 2004].

Prywatyzacja doradztwa publicznego, z jaką mamy do czynienia na świecie od 1987 r. oznacza zatem przede wszystkim wdrażanie lub wzrost prywatnego sektora w świadczeniu i finansowaniu usług doradczych, a nie tylko przekazanie publicznego majątku w ręce prywatne. Proces ten może przybierać różne formy, co zobrazowano na rysunku 1 (kwadrat 2, 3 i 4).

**Celem prywatyzacji jest z jednej strony podnoszenie efektywności usług doradczych, a z drugiej ograniczenie dotychczasowych wydatków budżetowych na doradztwo** [Ban, Hawkins 1997, Privatization... 2004]. Należy zaznaczyć, że wydatki budżetowe w Polsce na badania i rozwój w latach 2001–2004, wg danych FAO wynosiły przeciętnie 0,64% PKB, wobec średniej dla UE-15 – 1,98 i UE-25 – 1,93. Wyprzedzamy w tym rankingu tylko Cypr i Łotwę [Eurostat... 2004].

## 2. Strategie reformowania doradztwa rolniczego

Z badań nad strategiami rozwoju doradztwa wynika, że w reformie doradztwa publicznego dominują cztery główne rodzaje strategii [Rivera, Cary 1997, Rivera 2001]. Można je uszeregować od najmniej radykalnej, obejmującej niektóre rodzaje reform nierynkowych, do najbardziej radykalnej formy przemian strukturalnych jakimi są prywatyzacja i komercjalizacja doradztwa. Są to:

- strategia decentralizacji nierynkowej, która może obejmować całość lub część doradztwa rolniczego w danym kraju, rys. 1, kw. 1;
- strategia decentralizacji rynkowej poprzez częściowe wprowadzenie opłat za usługi doradcze, rys. 1, kw. 2;
- strategia decentralizacji rynkowej w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, a więc przekazania przez rząd zadań do podmiotów prywatnych, rys. 1, kw. 3

- strategia pełnej prywatyzacji i komercjalizacji usług doradczych, rys. 1, kw. 4;
- strategie mieszane – dywersyfikacja w/w strategii, rys. 1, kw. 5; znaczna liczba krajów stosuje tę strategię troszcząc się o różne grupy klientów doradztwa i wzmacniając konkurencyjność rynkową różnych dostawców usług doradczych.

Decentralizacja zarządzania doradztwem publicznym może odbywać się poprzez [Alex, Zijp, Byerlee 2002, Rivera, Zijp 2002, Privatisation... 2004]:

- dekoncentrację – z poziomu centralnego do jednostek administracyjnych szczebla niższego tej samej organizacji publicznej, polegającą na:
  - tworzeniu jednostek terenowych
  - przekazaniu funkcji
  - przeniesieniu odpowiedzialności
  - skierowaniu pracowników szczebla centralnego do pracy w jednostkach terenowych;
- delegowanie funkcji do państwowych agend regionalnych lub branżowych, organizacji parapństwowych albo specjalnych jednostek zajmujących się wdrażaniem projektów;
- przekazanie kompetencji funkcjonalnych lub decyzyjnych do samorządów lokalnych szczebla regionalnego lub lokalnego (stany, landy, prowincje, dystrykty, hrabstwa, powiaty itp.).

Powyższe trzy formy decentralizacji doradztwa traktowane są jako **reformy nierynkowe**.

**Reforma rynkowa** decentralizacji obejmuje natomiast:

- wprowadzenie opłat za usługi doradcze oraz
- przeniesienie funkcji i odpowiedzialności z sektora publicznego do innych podmiotów sektora prywatnego (związki rolników, izby rolnicze, stowarzyszenia, zrzeszenia, fundacje, NGO's, spółki itp.), które nie są częścią struktury państwowej.

Z dotychczasowych badań wynika, że nie ma żadnej optymalnej formuły reformy publicznego doradztwa rolniczego. Ważnym jest jednak, by wykorzystać doświadczenia zagraniczne z wdrażania reform i opracowania najlepszej polityki mającej charakter konsensusu społecznego i politycznego w zakresie rozwoju doradztwa, w dostosowaniu do strategii rozwoju obszarów wiejskich w naszym kraju.

Rysunek 1  
Strategie restrukturyzacji doradztwa rolniczego na świecie

		Finansowanie doradztwa	
		Publiczne	Prywatne
Świadczenie usług doradczych	Doradztwo publiczne	<p>(1)</p> <p>Decentralizacja nierynkowa doradztwa publicznego (częściowa lub całkowita):</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• dekoncentracja</li> <li>• delegowanie funkcji</li> <li>• przekazanie kompetencji</li> <li>• przeniesienie odpowiedzialności</li> </ul> <p>(przejście z poziomu centralnego do regionalnego - stany, landy, województwa)</p>	<p>(2)</p> <p>Decentralizacja doradztwa publicznego w części rynkowej</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• wprowadzenie opłat za poszczególne rodzaje usług (pełne lub częściowe)</li> <li>• finansowanie projektów w oparciu o formułę kosztową</li> <li>• umowy</li> <li>• kupony</li> </ul> <p>(urynkowanie informacji)</p>
	Doradztwo prywatne	<p>(3)</p> <p>Dualny podział kompetencji pomiędzy sektor publiczny i prywatny:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• partnerstwo publiczno-prywatne</li> <li>• pluralizm (wzmacnianie sektora prywatnego)</li> <li>• kontraktowanie usług</li> <li>• subsydiowanie producentów korzystających z prywatnych doradców</li> <li>• wsparcie dla rozwoju lokalnego</li> </ul> <p>(subsydialność)</p>	<p>(4)</p> <p>Pełna prywatyzacja i komercjalizacja usług doradczych:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• wycofanie się państwa z: <ul style="list-style-type: none"> <li>– wsparcia finansowego</li> <li>– świadczenia usług doradczych</li> <li>– odpowiedzialności.</li> </ul> </li> </ul> <p>(transfer – przeniesienie funkcji publicznych do sektora prywatnego)</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Rivera, Cary 1997, Rivera 2001].

### 3. Klasyfikacja i charakterystyka systemów doradztwa rolniczego

Analizując istniejące systemy doradztwa rolniczego na świecie oraz zmiany, jakie w nich nastąpiły, można je klasyfikować na wiele różnych sposobów w zależności od przyjętych kryteriów podziału. Kryterium tym mogą być np.: sposób świadczenia usług doradczych, sposób finansowania usług doradczych, sposób zarządzania, zakres kompetencji i odpowiedzialności, rodzaj świadczonych usług, stopień autonomii organizacji doradczych, rodzaj instytucji świadczącej doradz-

two itp. [Zijp 1993, Tajima 1994, Improving... 1997, Agriculture... 2001, Brewer 2001, Wawrzyniak 2003].

Rezultatem dokonywanego podziału z ogólnego punktu widzenia w/w kryteriów są m. in. następujące systemy doradztwa:

- państwowe i autonomiczne
- publiczne (państwowe) i prywatne
- państwowe i półpaństwowe
- rządowe i samorządowe
- zależne i niezależne od budżetu państwa
- bezpłatne i odpłatne
- scentralizowane i zdecentralizowane
- edukacyjne i ogólne
- rolne i wiejskie
- biurokratyczne i uczestniczące
- komercyjne i non profit
- bezpłatne i odpłatne
- ogólne i branżowe
- wielokierunkowe i specjalistyczne
- doradztwo jako upowszechnianie i doradztwo jako zaspokajanie potrzeb (rozwiązywanie problemów).

Poniżej przedstawiono klasyfikację systemów doradztwa rolniczego na świecie przyjętą przez autora niniejszej pracy, z krótką ich charakterystyką oraz zaznaczeniem wybranych krajów, w tym zwłaszcza krajów UE, które te systemy reprezentują w oparciu o następujące publikacje [Agricultural advisory... 1981, Situation... 1991, Seevers i inni 1997, Rural knowledge... 1998, The role... 1999, Kierunki zmian... 2000, Kierunki rozwoju... 2001, Krosny 2001, Garforth 2002, Towards... 2005].

### **3.1. Państwowy (publiczny) system doradztwa rolniczego – finansowany i kontrolowany przez rząd**

**3.1.1. Edukacyjny system doradztwa (USA) – Cooperative Extension System** – CES, zdecentralizowany, zlokalizowany na Stanowych Uniwersytetach Rolniczych w strukturze poziomej, a więc w każdym stanie, finansowany całkowicie z budżetu federalnego, stanowego i powiatowego (po 1/3) z tendencją do ograniczania udziału środków federalnych i zwiększania udziału środków powiatowych i stanowych. Badania, edukacja rolnicza i usługi doradcze zlokalizowane są w jednej instytucji, zaś pracownicy uczelni rolniczych odpowiedzialni są za realizację wszystkich trzech rodzajów działalności w proporcji adekwatnej do warunków ich zatrudnienia. Do-

radcy terenowi zatrudnieni w biurach powiatowych i regionalnych są pracownikami Stanowego Uniwersytetu Rolniczego. Cechą charakterystyczną tego systemu jest bezpośrednia komunikacja pracowników uczelni z rolnikami, interakcja pomiędzy rolnikami i pomiędzy doradcami oraz specjalistami na uniwersytecie. Podobny system istniał w Szkocji (sprywatyzowany w 1987 r.), i w niektórych prowincjach (stanach) Indii, Tajlandii i Filipin.

3.1.2. **Konwencjonalny (tradycyjny) system doradztwa rolniczego** - całkowicie finansowany z budżetu państwa, bez pobierania opłat za usługi doradcze, najbardziej rozpowszechniony na świecie. Może on mieć charakter:

- a. **scentralizowany** - zarządzany przez odpowiedni Departament w Ministerstwie Rolnictwa lub centralną organizację rządową (Belgia, Grecja, Luksemburg, Słowenia, Japonia),
- b. **zdecentralizowany** - zarządzany przez jednostki doradcze niższego szczebla - landy, województwa, regiony, prowincje, hrabstwa itp.- (Hiszpania, Niemcy - połudn. Landy, Portugalia, Szwecja, Włochy, a także Szwajcaria, Indie, Izrael, Kanada).

Usługi doradcze w tym systemie są świadczone i finansowane przez sektor publiczny (rys. 1, kw. 1).

3.2. **Półpaństwowy system doradztwa rolniczego**

Publiczne świadczenie usług i prywatne ich finansowanie (rys. 1, kw. 2). Doradztwo świadczone jest przez organizacje państwowe pobierające w pełni lub częściowo opłaty za niektóre usługi doradcze od rolników i innych klientów doradztwa. Przy tym systemie wzrasta rola doradztwa komercyjnego, świadczonego przez prywatne firmy konsultingowe i doradztwa autonomicznego rolników. Może on również mieć charakter scentralizowany lub zdecentralizowany (Czechy, Estonia, Irlandia, Norwegia, Polska, Słowacja, Węgry<sup>1</sup>).

3.3. **Półautonomiczny (parapaństwowy) system doradztwa rolniczego**

Świadczenie usług i społeczna kontrola doradztwa podlega procesowi przekazywania jej organizacjom rolniczym lub prywatnym firmom. Bezpośrednia opłata za usługi doradcze staje się coraz bardziej znacząca. Cechą charakterystyczną tego procesu jest obniżka dotacji na doradztwo z budżetu państwa, zwłaszcza w jego początkowej fazie, wyraźnie wzrasta rola doradztwa farmerskiego i komercyjnego firm prywatnych (Litwa, Łotwa). Ten system doradztwa posiadały na początku lat 90-tych, a więc w pierwszych latach prywatyzacji i komercjalizacji doradztwa publicznego takie kraje jak Wielka Brytania, Holandia i Nowa Zelandia.

<sup>1</sup> Niemcy, Holandia, Węgry - pluralistyczne podejście do doradztwa.

### 3.4. Prywatny system doradztwa rolniczego (rys. 1, kw. 4)

#### 3.4.1. Autonomiczny system doradztwa – będący własnością rolników

Doradztwo prowadzone przez związki i organizacje samorządu zawodowego rolników, dofinansowywane w niewielkim stopniu z budżetu państwa. Koszty usług doradczych finansowane są ze środków pochodzących ze składek członkowskich lub/i bezpośrednich opłat za udzielone porady; niektóre z tych rozwiązań funkcjonują już od wielu lat, przy wzrastającym udziale w pokrywaniu kosztów doradztwa przez tych, którzy faktycznie z niego korzystają (Austria – izby rolnicze, Dania – związek farmerów, Finlandia – stowarzyszenie centrów doradztwa wiejskiego, będące pod kontrolą rolników – członków wiejskich i regionalnych stowarzyszeń, Francja – izby rolnicze, Niemcy - płn.-zach. landy – izby rolnicze).

#### 3.4.2. Komercyjny system doradztwa – będący własnością prywatnych osób lub instytucji, komercyjnych firm, w tym również z udziałem Skarbu Państwa – całkowicie sprywatyzowany, brak dotacji i wsparcia finansowego ze strony państwa, dochody czerpane są z różnych form opłat za usługi, z realizacji projektów, grantów itp. (Anglia i Walia, Holandia, Niemcy – płn.-wsch. Landy, Szkocja, a także Nowa Zelandia).

## 4. Doświadczenia z wdrażania i zmian w systemach doradztwa rolniczego w wybranych krajach UE

### IRLANDIA – doradztwo półpaństwowe

Teagasc – krajowa agencja rządowa, powstała w 1997 r. na bazie publicznej organizacji rządowej ACOT wprowadzając opłaty za usługi doradcze. Łączy w sobie działalność badawczą, doradczą, edukacyjną i szkoleniową. Zarząd liczy 11 osób, powoływany jest przez Ministra Rolnictwa.

W agencji zatrudnionych jest 300 doradców. Od 1994 roku usługi doradcze świadczone są w ramach 3 zespołów specjalistycznych - każdy nakierunkowany na specyficzny segment gospodarstw i społeczność wiejską:

I zespół - 100 doradców, realizuje usługi dla gospodarstw wysokotowarowych, które pokrywają 50% kosztów danej usługi, cel: wzrost konkurencyjności gospodarstw.

II zespół - 150 doradców, realizuje usługi na rzecz małych i średnich gospodarstw, które pokrywają 25% kosztów usług doradczych, cel: wzrost żywotności ekonomicznej.

III zespół - 50 doradców, świadczy usługi na rzecz rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej i rozwoju społeczności lokalnych. Częściowo koszty

tych usług pokrywane są ze środków UE i umownych odpłatności, cel: rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Struktura finansowania całej organizacji w 2004 r.

70% - budżet krajowy i fundusze UE

30% - dochody własne

Wykorzystanie budżetu:

40% badania (500 osób)

30% doradztwo (500 osób)

30% edukacja i szkolenia (450 osób – 8 szkół rolniczych i centrum szkoleniowe)

Struktura finansowania doradztwa:

45% - budżet

24% - fundusze strukturalne UE

31% - dochody własne.

#### HOLANDIA – doradztwo komercyjne

DLV-Rolnicza Służba Doradcza – jest podstawową organizacją systemu doradztwa rolniczego w Holandii. Do 1992 roku była to scentralizowana państwowa organizacja doradcza, w gestii Ministra Rolnictwa, Środowiska i Rybołówstwa, świadcząca usługi bezpłatne.

W 1992 roku rozpoczęto proces prywatyzacji krajowego systemu służby doradczej. W 1993 roku Ministerstwo Rolnictwa utworzyło fundację DLV.

W skład Zarządu wchodzi:

- 4 reprezentantów Ministerstwa Rolnictwa,
- 4 reprezentantów Związków Zawodowych Rolników,
- przewodniczący (niezależny)
- sekretarz Zarządu
- dyrektor generalny

DLV zatrudnia 725 osób w 23 regionalnych biurach i 44 zespołach specjalistycznych.

Plan komercjalizacji zakładał ograniczenie finansowania z budżetu państwa w latach 1973-2003, o 5% rocznie, tj. do 50%.

Już w roku 1994 wypracowano 35% środków własnych, a nie 10% jak zakładano. Aktualnie struktura finansowania w 2004 roku to:

85% - środki własne

15% - budżet państwa (zadania zlecone).

Efekty prywatyzacji DLV:

spadek zatrudnienia z 1120 do 725 osób; 50% zatrudnionych zastąpionych przez nowych pracowników; 50% redukcja kosztów ogólnych; 50% redukcja doradztwa masowego i grupowego; doradztwo indywidualne stanowi ponad 80%

wszystkich usług doradczych; wzrost stopnia specjalizacji zarówno po stronie doradców jak i klientów; wzrost konkurencji i spadek współpracy pomiędzy rolnikami; drastyczny spadek współpracy pomiędzy doradcami a jednostkami badawczymi i edukacyjnymi; reorientacja doradców w kierunku jakości usług, rezultatów ekonomicznych i efektywności pracy; zastąpienie planów doradczych planami biznesu dla doradców terenowych; zastąpienie udziału rolników w ustalaniu priorytetowych zadań dla rolnictwa badaniami potrzeb doradczych; monitoring indywidualnych działań: przychodów, nowych klientów, utraconych klientów i ich zadowolenia; wyższe pensje i premie; nowe solidne relacje z resortem rolnictwa, który jest jednym z najważniejszych klientów dla DLV zlecającym realizację specyficznych zadań.

SEV - doradztwo socjalno-ekonomiczne, autonomiczne, druga co do wielkości organizacja doradcza w Holandii, własność 7 holenderskich Związków Rolników; zatrudnia ok. 200 osób.

Struktura finansowania:

50% - budżet (35% dotacji, 15% zadania zlecone)

40% - składki członkowskie

10% - opłaty za usługi.

ANGLIA I WALIA – doradztwo komercyjne

1946-1971 – doradztwo państwowe w ramach Krajowego Centrum Doradztwa Rolniczego (NAAS);

1971-1986 – doradztwo półpaństwowe (ADAS): integracja wszystkich usług będących w gestii Ministerstwa Rolnictwa, Rybołówstwa i Żywności (badania stosowane, doradztwo, centralne laboratorium); Ustawa rolnicza z 1986 r. - pozwolenie na pobieranie opłat za usługi doradcze;

1987-1992 – wprowadzenie opłat, plan pokrycia kosztów działalności z dochodów własnych w wysokości 50%, rozłożony na 5 lat (nie został w pełni osiągnięty);

1992 – ADAS staje się Agencją Wykonawczą obejmującą działalność badawczą i doradztwo;

1997 – Rząd wystawia ADAS na sprzedaż poprzez konkurs ofert i sprzedaje ją kierownictwu firmy, która tworzy spółkę z udziałem kapitału zagranicznego; część kompetencji pozostaje w Ministerstwie, tj.: ochrona środowiska, dobrostan zwierząt, dobra praktyka rolnicza w postaci Agencji Rolniczej (FRCA), która w 2001 roku łączy się z Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich tworząc Departament Środowiska, Żywności i Spraw Wiejskich – DEFRA (odpowiada m.in. za wdrażanie Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich).

Efekty prywatyzacji ADAS:

ADAS zatrudniał w 2004 r. 725 doradców (wobec 1300 w 2000 r.), obejmuje 60

specjalizacji, liczba klientów - około 20 000, redukcja kosztów ogólnych poprzez likwidację wielu stanowisk kierowniczych i administracyjnych, likwidacja biur terenowych, praca we własnych mieszkaniach, duże inwestycje w technologie IT. Rezygnacja z usług ADAS starych klientów tj. właścicieli małych i średnich farm, którzy nie zwykli płacić za porady i nie byli do tego przygotowani; pojawienie się nowych klientów, reprezentujących pozostałe ogniwa żywnościowego łańcucha marketingowego (przetwórcy, sprzedawcy hurtowi i detaliczni, supermarkety, firmy logistyczne itp.). Konsultanci ADAS świadczą swoje usługi w ponad 20 krajach.

W odróżnieniu od Szkocji i Holandii proces prywatyzacji i komercjalizacji usług przebiegał zdecydowanie trudniej, stąd wciąż najważniejszym klientem ADAS jest Ministerstwo Rolnictwa (50-60% obrotów firmy).

#### SZKOCJA – „The Scottish System” – doradztwo komercyjne

System doradztwa w Szkocji (SAC's advisory service) - unikalny w skali Europy; zlokalizowany na 3 uczelniach rolniczych, od 1987 r. funkcjonował w formie 3 spółek z o.o., skonsolidowanych w 1990 r. w jedną spółkę z o.o.

Działalność doradcza prowadzona jest w ramach szkockiej Ustawy Edukacyjnej z 1990 r., wspierana finansowo poprzez granty pomocowe z Ministerstwa Środowiska i Rozwoju Wsi. Łączy działalność doradczą z działalnością edukacyjną i badawczą, podobnie jak w systemie doradztwa w USA.

W strukturze finansowania całej SAC w 2004 r. granty stanowiły 40%, a dochody własne 60%, zaś w budżecie na doradztwo – granty stanowiły 35%, a dochody własne 65%.

Zatrudnienie: 80 ogólnych doradców terenowych oraz 200 specjalistów i pracowników badawczych, 23 biura terenowe, 3 uczelnie, 8 centrów weterynaryjnych i 5 farm doświadczalnych.

Z usług doradczych SAC korzysta co 3 gospodarstwo w Szkocji. 6500 farm, tj. 80% spośród rolników korzystających z usług SAC, posiada subskrypcje na roczne korzystanie z pakietów usług na poziomie podstawowym, zaawansowanym lub premiowanym.

Cztery główne obszary działalności to:

- edukacja i szkolenia,
- badania stosowane i rozwój,
- doradztwo i konsultacje,
- sprawy finansowe, prawne i ogólne.

#### NIEMCY – doradztwo państwowe, autonomiczne i komercyjne

W Niemczech, posiadających 16 niezależnych krajów związkowych (landów) można zidentyfikować prawie wszystkie systemy doradztwa rolniczego wyszczególnione w niniejszym opracowaniu. Jest to wynikiem pluralizmu w działalności doradczej prowadzonej przez państwo i kraje związkowe. Można jednak w Niemczech wyróżnić 3 główne systemy doradztwa:

- doradztwo państwowe – w 5 południowych landach, prowadzone przez urzędy rolne (Badenia - Wirtembergia, Bawaria, Hesja, Rheinland, Saksonia),
- doradztwo autonomiczne w izbach rolniczych – w 6 północno-zachodnich landach (Brema, Dolna Saksonia – dwie izby: Hanower i Weser Ems, Hamburg, Nadrenia – Westfalia – dwie izby: Westfalia Lippe i Nadrenia Palatynat, Saara, Szlezwik-Holsztyn),
- doradztwo prywatne – komercyjne – w 5 północno-wschodnich landach (Berlin, Brandenburgia, Meklemburgia – Pomorze Przednie, Saksonia – Anholt, Turynia).

W doradztwie państwowym od roku 1994 wprowadzane są stopniowo, w poszczególnych landach, opłaty za specyficzne usługi doradcze w celu szerszego udziału rolników w finansowaniu usług dowolnych (za wyjątkiem Bawarii). Wpływ z tego tytułu stanowią jednak znikomy odsetek.

Doradztwo autonomiczne izb rolniczych oferowane rolnikowi jest w zasadzie nieodpłatne, jednak rolnicy poprzez swoje składki członkowskie i stopniowe wprowadzenie opłat za określone usługi doradcze współfinansują ich działalność. Dofinansowanie z budżetu landu waha się w granicach od 10% do 50%.

Doradztwo komercyjne oferowane jest częściowo przez prywatnych, samodzielnych doradców z certyfikatami, częściej jednak przez stowarzyszenia i biura doradcze, posiadające zespoły specjalistów, działające w formie spółek z o.o. W części z nich udziałowcem jest kraj związkowy (land). Część usług jest dotowana.

#### DANIA – doradztwo autonomiczne

Doradztwo rolnicze na tutaj ponad 100-letnią tradycję. Od początku swego istnienia doradztwo było i jest własnością rolników i przez nich jest zarządzane (do 2003 r. przez Związek Farmerów Duńskich i Stowarzyszenia Drobnych Producentów).

System doradztwa rolniczego w Danii reprezentuje DAAS – Krajowe Centrum Doradztwa Rolniczego, którego właścicielem od 1 kwietnia 2003 r. jest największa organizacja duńskich farmerów „Danish Agriculture”, czyli Krajowy Związek Rolników. DAAS jest fundacją, w której zatrudnionych jest 465 doradców, w tym 10 stale pracuje za granicą.

Źródła finansowania w 2003 r. to:

- 58% - opłaty za usługi
- 18% - podatki
- 18% - granty
- 3% - subsydia rządowe
- 3% - składki związkowe.

W 2004 roku po raz pierwszy w swej historii DAAS nie korzystał z subsydiów rządowych.

**ESTONIA** – system pluralistyczny z przewagą doradztwa półpaństwowego

Doradztwo realizowane jest przez:

- Centrum Szkolenia Rolniczego i Doradztwa w Janeda od 1991 r.
  - 80% - środki z budżetu
  - 9% - środki z UE
  - 11% - opłaty rolników
- Związek Rolników – od 1992 r.
- Prywatnych licencjonowanych doradców, od 1997 r.

Warunek otrzymania licencji to pełne przejęcie odpowiedzialności za porady.

W 2004 roku z prywatnymi doradcami zostało zawartych około 1800 rocznych umów doradczych, co stanowi 12% ogółu gospodarstw.

**LITWA** – doradztwo półautonomiczne

LAAS – Litewska Służba Doradztwa Rolniczego (duński model dwustopniowy: Centrum Doradztwa Rolniczego i Szkoleń w Akademiju oraz 44 rejonowe jednostki zatrudniające 3-7 doradców, łącznie 210 doradców).

1993-1997 służba ustanowiona w ramach umowy o współpracy: Ministerstwo Rolnictwa, Związek Farmerów Litewskich, Litewskie Stowarzyszenie Przedsiębiorstw Rolniczych.

W 1998 wprowadzono odpłatność za specjalistyczne usługi doradcze i LAAS przekształciła się w spółkę Skarbu Państwa.

**ŁOTWA** – doradztwo półautonomiczne

LAAC – Łotewskie Centrum Doradztwa Rolniczego w Ozolniekach, od 1991 r. 26 biur rejonowych, po 5-8 doradców; od 1997 r. spółka Skarbu Państwa (non-profit) – główny udziałowiec to Ministerstwo Rolnictwa oraz Federacja Łotewskich Rolników – 1% kapitału; 245 pracowników, w tym 45 w Centrum Doradztwa.

Finansowanie:

- do 1992 r. budżet państwa
- od 1993 r. częściowe opłaty za usługi biznesowe, podatkowe i komputerowe (6% w 1994, 13% w 1996 i 50% w 2004).

## 5. Podsumowanie

Analiza wybranych systemów doradztwa rolniczego w krajach Unii Europejskiej i świata oraz strategii ich restrukturyzacji wskazuje na bardzo dużą ich różnorodność.

Wynika to z tego, że każdy system doradztwa rolniczego stanowi niejako odzwierciedlenie danego kraju i jego społeczeństwa oraz posiada swoją specyfikę w realizacji celów, które zmieniają się w czasie. Kierunek, tempo i rodzaj tych zmian stanowią o filozofii każdego systemu doradztwa.

Każdy kraj, posiadający nowoczesne rolnictwo, posiada również swój własny efektywny system doradztwa rolniczego ukształtowany w długim okresie czasu na skutek uwarunkowań historycznych, kulturowych oraz poziomu rozwoju ekonomicznego i rozwoju rolnictwa.

System doradztwa, który w jednym kraju może być wysoce efektywny, nie musi się sprawdzić w innym. Ważnym jest jednak by wykorzystać doświadczenia z funkcjonowania i dokonywanych reform w systemach doradztwa innych krajów by uniknąć ewentualnych błędów w restrukturyzacji własnego systemu.

#### LITERATURA

1. Agricultural advisory services in OECD member countries (1981): OECD, Paris Cedex, France, 243.
2. Agricultural extension systems: An international perspective (2001): Edited by F. L. Brewer. Erudition Books, Courier Custom Publishing Inc., MA, USA.
3. Alex G., Zijp W., Byerlee D. (2002): Rural extension and advisory services: new directions. Rural Development Strategy Background Paper no 9: 30. ARD World Bank, Washington DC, USA.
4. Ban van den A.W., Hawkins H.S. (1997): Doradztwo rolnicze. Wyd. I (polskie), MSDR zs. w AR, Kraków, 315.
5. Brewer F. L. (2001): Overview of extension systems throughout the world: public, non-government, private and parastatal extension systems. Chapter 1: 4-21. Edited by F. L. Brewer. Erudition Books, Courier Custom Publishing, Inc., North Chelmsford, MA, USA.
6. Chapman R., Tripp R. (2003): Changing incentives for agricultural extension – a review of privatized extension in practise. AgREN Network Paper No 132:1-13, ODI, London, UK.
7. Eurostat Yearbook (2004): The statistical guide to Europe, 2004. [www.europa.eu.int/comm/eurostat/](http://www.europa.eu.int/comm/eurostat/).
8. Farrington J. (1994): Public sector agricultural extension: is there life after structural adjustment? Natural Resource Perspectives No 2: 6, ODI, London, UK. [www.odi.org.uk](http://www.odi.org.uk),
9. Garforth C. (2002): ADAS and the privatisation of advisory services in England and Wales. Working papers of workshop titled "Extension and rural development: A convergence of views on international approaches", ARD, World Bank, USAID, Washington DC, USA, 8.
10. Improving agricultural extension: A reference manual (1997): Edited by B.E.Swanson, R.P. Bentz, A.J. Sofranko. FAO, Rome, Italy, 220.
11. Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych (2001): Red. nauk. M. Drygas, J. Kania i A. P. Wiatrak. PAN IRWiR, Warszawa, 272.
12. Kierunki zmian w systemach doradztwa rolniczego na świecie (2000): Wybrane artykuły i doniesienia z 14 ESEE pod red. nauk. J. Kani i M. Drygasa. MSDR zs. w AR, Kraków, 213.

13. Koutsouris A. (1997): Alternatives to the bureaucratisation or privatisation of extension services: the case of development agencies. [in:] The challenge for extension education in a changing rural world – proceedings of the 13<sup>th</sup> ESEE, edited by A. Markey, J. Phelan, S. Wilson. DAERD University College, Dublin, Ireland, 193-206.
14. Krosny J. (2001): Oświata i doradztwo rolnicze w RFN. PAN IRWiR, Warszawa, 216.
15. Privatisation of extension systems: Case studies of international initiatives (2004): Edited by G. Alex and W.M. Rivera. Vol. 2, ARD Discussion Paper 9:96, World Bank, Washington DC, USA.
16. Rivera W.M. (1991): Concepts and frameworks in international agricultural extension-an academic review. *Journal of Extension Systems* Vol. 7, No 2: 74-86, Bombay, India.
17. Rivera W. M., Cary J. W. (1997): Privatizing agricultural extension. Chapter 22:203-212. [in:] *Improving agricultural extension: A reference manual*. Edited by B.E. Swanson, R. P. Bentz, A.J. Sofranko, FAO, Rome, Italy.
18. Rivera W. M. (2001): The invisible frontier: The current limits of decentralization and privatization [in:] *Agricultural extension systems: An international perspective*. Chapter 17: 292-313. Edited by F. L. Brewer. Erudition Books, Courier Custom Publishing, Inc., North Chelmsford, MA, USA.
19. Rural knowledge systems for the 21st century (1998): Proceedings of the symposium held at Reading, Cambridge and Edinburgh, AERDD of UR, ADAS, SAC, Reading, UK, 358.
20. Sadighi H. (2004): Agricultural extension privatization: An analysis of different financing schemes. Proceedings of the 20<sup>th</sup> annual conference, AIAEE, Dublin, Ireland, 932-940.
21. Schwartz L. (1994): The role of the private sector in agricultural extension: Economic analysis and case studies. Network Paper 48:67 ODA, London, UK.
22. Seevers B., Graham D., Gamon J., Conklin N. (1997): Education through cooperative extension, Delmar Publishers, Albany, New York, USA, 288.
23. Situation of agricultural development in EEC countries (1991): Materials of ANDA seminar in Grignon, OECD, Paris, France.
24. Swanson B.E., Farner B.J., Bahal R. (1990): The current status of agricultural extension worldwide. [in:] Report of the global consultation on agricultural extension. FAO, Rome, 43-76.
25. Systemy informacji rolniczej – Nowe wyzwania dla doradztwa (1998): Materiały z konferencji naukowo-technicznej pod red. J. Kani, Biuletyn Regionalny ZDR nr 318:81, AR, Kraków.
26. Tajima S. (1994): Typological analysis of agricultural systems. [in:] *Agricultural extension systems in Asia and The Pacific*. Report on an APO study meeting, Tokyo, Japan, 33-43.
27. The role of extension education in a global world (1999): Proceedings of the 14th ESEE, edited by J. Kania and M. Drygas. Vol. 1:307, Vol. 2:214. Publishing House of the Agricultural University, Kraków.
28. Towards a participatory and multi-actors extension system (2005): Proceedings of the 17th ESEE, edited by E. Oktan, M. Boyaci, Ege University, Izmir, Turkey, 398.
29. Umali D. L., Schwartz L. (1994): Public and private agricultural extension: Beyond traditional frontiers. Discussion papers 236: 1-75. World Bank, Washington DC, USA.

30. Wawrzyniak B. M. (2003): Doradztwo i postęp w rolnictwie polskim. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek, 265.
31. Zijp W. (1993): From agriculture extension to rural information management. *Journal of Extension Systems*, Vol. 9, No 1: 92-116, Bombay, India.

JÓZEF KANIA

#### ZMIANY W SYSTEMACH DORADZTWA ROLNICZEGO NA ŚWIECIE

##### STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono zachodzące procesy zmian i zasadnicze strategie decentralizacji i prywatyzacji doradztwa rolniczego na świecie oraz klasyfikację i charakterystykę istniejących systemów doradztwa. Szczegółowej analizie poddano zmiany w systemach doradztwa rolniczego w następujących krajach: Irlandia, Holandia, Anglia i Walia, Szkocja, Niemcy, Dania oraz Estonia, Litwa i Łotwa.

Podstawą analizy były wizyty studyjne autora w większości krajów Unii Europejskiej i USA w ostatnich 15. latach celem zapoznania się z istniejącymi tam systemami doradztwa rolniczego oraz przegląd literatury przedmiotu i aktualizacja danych, pochodzących ze stron internetowych organizacji doradczych w poszczególnych krajach.

Zdobyte doświadczenia tych krajów z procesów restrukturyzacyjnych doradztwa opisane w niniejszym artykule oraz przedstawiona charakterystyka organizacji i źródeł finansowania doradztwa mogą być źródłem pomysłów i inspiracji przy dalszym doskonaleniu lub restrukturyzacji doradztwa rolniczego w Polsce.

JÓZEF KANIA

#### CHANGES IN AGRICULTURAL ADVISORY SYSTEMS ON THE WORLD

##### SUMMARY

The paper presents current processes of changes and basic strategies for decentralization and privatization of agricultural extension in the world, together with a classification and characteristics of existing extension systems. In detail studied are changes in agricultural advisory systems in the following countries: Ireland, the Netherlands, England and Wales, Scotland, Germany, Denmark and Estonia, Lithuania and Latvia.

The input for the analysis were the author's study visits to most European Union countries and the US over the last 15 years, during which local agricultural advisory systems were studied, as well as overview of subject literature and updated data from web pages of extension organizations in different countries.

These countries' experiences in restructuring advisory service as described in this paper, together with the presented characteristics of organization and sources of financing for extension, can be a source of ideas and inspiration in further improvement or restructuring of agricultural advisory service in Poland.